

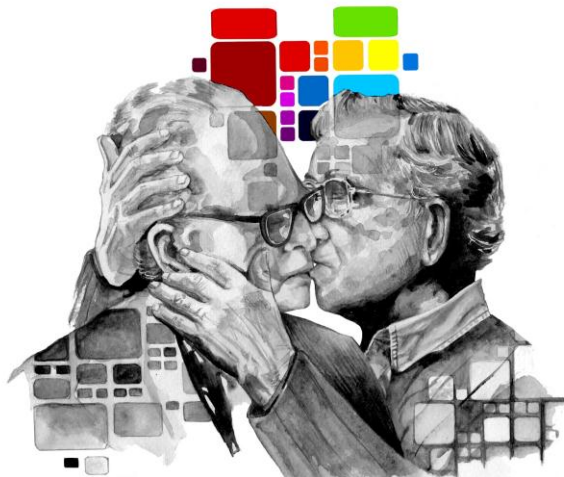
Chomského kritika pojetí verbálního chování B. F. Skinnera

Jaroslav Plvan

Psychologický ústav FFMU, Brno

info@psychologon.cz

Článek sumarizuje obsah knihy Verbal behavior (B. Skinner) a následnou reakci v podobě recenze A Review of B. F. Skinner's Verbal Behavior (N. Chomsky). Snahou autora je poukázat na podstatné odlišnosti v přístupu obou vědeckých osobností, které reprezentují dominantní psychologické směry šedesátých let 20. Století – behaviorismus a kognitivismus. Závěr je zaměřen na výslednou změnu vědeckého paradigmatu, jež vyvrcholila kognitivní revolucí.

The article summarizes attitudes of book Verbal behavior (B. Skinner) and subsequent reaction in review A Review of B. F. Skinner's Verbal Behavior (N. Chomsky). The effort of the author is point to substantial differences in attitudes of both scientific personalities, who represent dominant psychological movements of sixties of 20. Century – behaviorism and cognitivism. The conclusion turns to final change of scientific paradigm, which culminates in cognitive revolution.

Klíčová slova: verbální chování, chování, jazyk, recenze, behaviorismus, kognitivismus

Key words: verbal behavior, behavior, language, review, behaviorism, cognitivism

Následující článek nemá ambici komplexně pojednat o střetu dvou odlišných psychologických přístupů, jež nastal v polovině dvacátého století, tedy behaviorismu a nově vznikajícího kognitivismu. Cílem je mi spíše konkrétní konfrontace špičkových vědeckých osobností zmíněných psychologických přístupů, pro kterou skvěle poslouží recenze Noama Chomského na knihu Verbální chování B. F. Skinnera. Obsáhlá kritika ve své době (1959) způsobila patřičný rozruch a lze ji považovat za významný milník z hlediska nástupu

kognitivní revoluce. V textu se pokusím vyložit jak stanoviska Skinnerova, tak i Chomského. Mohlo by se zdát, že Chomského uvažování je v následujících řádcích zastoupeno v mnohem vyšší míře, ovšem součástí jeho recenze je vedle kritiky stejně tak i sumarizace Skinnerových postojů, proto považuji uspořádání za přijatelné.

Verbal behavior

Kniha Verbální chování B. F. Skinnera (1904-1990) vznikala v akademickém prostředí průběžně po dobu více než dvaceti let a vydána byla roku 1957. Skinner v ní navazuje na behavioristickou tradici a rozšiřuje svoje dřívější práce, jež se zabíraly v různých podobách chování a jež jej nasměrovaly k vytvoření deskriptivního behaviorismu. Publikaci lze považovat především za teoretickou práci, ale obsahuje i menší experimentální výzkum.

V úvodu se Skinner zaměřuje na funkční analýzu verbálního chování a základní problémy. Nově používá termínu operantní podmiňování (rozvíjí Thorndikovo instrumentální podmiňování), jímž označuje dodatečné odměňování či trestání probíhající aktivity. Podle Skinnera se tak děje i v rámci verbálního chování. Zpevnění určité slovní reakce je tedy podmíněno jejím výskytem. Následné operantní podmínění umožňuje kontrolovat pravděpodobnost výskytu daného typu slovní reakce.

„Východiskem tohoto přístupu je aktivita organismu, ne sama potřeba. Potřeba však zůstává základním předpokladem celého operantního podmiňování: zpevnění probíhá buď redukcí averzivní stimulace, nebo navozením pozitivní stimulace, tedy přes ovlivnění potřeby. Těžiště není v potřebě samotné, nýbrž ve zpevnění aktivit, které potřeba vyvolává. Odtud plynou důležité důsledky pro průběh komunikace. Jestliže zpevnění tu poskytuje druhá osoba, komunikuje se nejčastěji s těmi, kteří toto zpevnění nejvíce poskytují.“ (Janoušek, 2007, s. 92).

Skinner se následně zabírá různými druhy komunikačních aktivit mluvčího (dle úlohy potřeb, stimulů i partnera). Definuje pojmy mand a takt. Mand jako reakci zpevněnou svým důsledkem, zároveň však pod funkční kontrolou potřeb (např. příkaz, prosba, otázka, rada, žádost, varování - fungují primárně ve prospěch mluvčího). Zatímco takt je pro něj reakcí vyvolanou nějakým objektem, událostí nebo vlastností nonverbální povahy. V přítomnosti daného objektu je potom reakce zpevněna (např. růžový objekt stimuluje mluvčího i posluchače). Za této podmínky je výrok mluvčího „Je to růžové.“ zpevněn posluchačovou

reakcí „Správně.“. Jako takt tedy můžeme označit oznamování, prohlašování, označování a podobně. Takty autor považuje za deklarativní operandy.

Skinner pak definuje i další pojmy - opakování a parafráze (echoics): „Ptáš se, co jsem dnes měl k obědu?“, textové operandy (textuals) jako operandy v psaném textu, intraverbální operandy (intraverbal) zastoupené zautomatizovanými řetězci slov a autoklitické operandy (autoclitics), které mají především gramatickou roli a jsou doplňkem dalších verbálních podnětů, např. spojky a předložky.

Ve zkratce tedy Skinner považuje verbální chování v rámci mezilidské komunikace za typ podmiňování, v kterém posílení je zprostředkováno slovem či verbální odpovědí jiné osoby (Hoskovec, 2002).

A Review of B. F. Skinner's Verbal Behavior

Ačkoli Noam Chomsky (*1928) se v roce 1967 vyjádřil ve smyslu, že jeho recenze „není ani tak přímou kritikou Skinnerových myšlenek ohledně jazyka, jako spíše obecnější kritikou celého behaviorismu“ (Jakobovits & Mirón, 1967, s. 142), vybral si právě publikaci B. F. Skinnera, dle svých slov proto, že je „nejdůkladnější a nejpečlivější prezentací spekulací a hodnocení ohledně povahy vyšších mentálních procesů z pohledu behavioristy.“ (tamtéž, s. 142). Chomského recenze A Review of B. F. Skinner's Verbal Behavior vyšla v odborném periodiku Language roce 1959 a od začátku se těšila značné pozornosti, snad i pro autorovi enormní úspěchy s publikací Syntaktické struktury (Syntactic Structures, 1957) a definicí vlastní hierarchie.

Kritika se skládá z jedenácti částí a dosud nebyl (k velké škodě) vydán žádný její překlad do češtiny. V první kapitole Chomsky poukazuje na to, že jeho recenze „bude prvním pokusem ve velkém měřítku o začlenění hlavních aspektů lingvistického chování bez behavioristického rámce.“ (Chomsky, 1959, s. 26). Prvotní problém spatřuje v tom, že kniha nabízí funkční analýzu verbálního chování. Funkční analýzou Skinner míní identifikaci proměnných, které ovládají toto chování. Ovládající proměnné by měly být popsány zcela ve smyslu pojmů jako stimul, zpevnění, deprivace, kterým byl dán přiměřeně jasný význam při pokusech na zvířatech. Cílem knihy je poskytnout způsob, jak předpovídat a ovládat verbální chování pozorováním a manipulací fyzického prostředí objektu. Skinner se domnívá, že nedávné

pokroky v laboratorních studiích chování zvířat nám umožňují přistupovat k tomuto problému s určitým optimismem, protože základní procesy a vztahy, které dávají verbálnímu chování jeho zvláštní vlastnosti, jsou nyní celkem dobře pochopeny. Výsledky této experimentální práce byly překvapivě bez druhových omezení.

Chomsky nesouhlasí a upozorňuje, že při důkladném zkoumání Skinnerova programu nelze nevidět překvapující omezení ve způsobu zkoumání pozorovatelného chování, a především zvlášť jednoduchou podstatu funkce, která charakterizuje příčiny chování. Dalo by se očekávat, že předvídání chování komplexního organismu (nebo stroje) by vyžadovalo kromě informací o externí stimulaci, také znalost vnitřní struktury organismu, včetně způsobů, kterými zpracovává přichozí informace a organizuje vlastní chování. Tyto vlastnosti organismu jsou velmi komplikovaným produktem vrozené struktury, geneticky podmíněné průběhem dozrávání a rozšířené o zkušenosti minulosti. Vzhledem k tomu, že u Skinnera není k dispozici nezávislý neurofyzilogický důkaz, je zřejmé, že závěry týkající se struktury organismu jsou založeny jen na sledování chování a vnějších událostech. Chomsky tvrdí, že každý, kdo se hodlá zabírat analýzou příčin chování, se bude v případě absence nezávislého neurofyzilogického důkazu zabírat jen sám sebou.

Skinnerova teze tvrdí, že vnější faktory sestávající se z aktuálního stimulu a ze souhrnu zpevnění (zejména četnost a uspořádání zpevňujícího podnětu) mají zásadní důležitost a že obecné zásady odhalené v laboratorních studiích poskytují základ pro pochopení složitosti verbálního chování. Z pečlivého studia knihy Verbální chování však podle Chomského vyplývá, že zmíněná tvrzení nejsou oprávněná. Poznatky, kterých bylo dosaženo v laboratořích, mohou být aplikovány na komplexní lidské chování pouze ve velmi hrubé a povrchní rovině. Spekulativní pokusy zabírat se verbálním chováním v těchto termínech oproštěných od faktorů zásadní důležitosti jsou bezpochyby slučitelné s vědeckou prací, avšak jejich specifický charakter není možné v současné době přesně formulovat. Chomsky tvrdí, že míra Skinnerova neúspěchu v odhalování příčiny verbálního chování slouží jako jakési měřítko důležitosti faktorů, jež nebyly Skinnerem brány v potaz, a jako údaj o tom, jak málo je ve skutečnosti známo o tomto pozoruhodně složitém jevu. Uvádí, že každý, kdo se chce seriózně zabírat studiem verbálního chování, ať už je lingvista, psycholog, nebo filosof, si musí okamžitě uvědomit značnou potíž v samotném definování problému, který vymezí oblast jeho zkoumání a který nikdy nebude zcela triviální.

Dále pokračuje v tom smyslu, že i když tehdejší lingvistika (a jistě by tvrdil, že i ta dnešní) nemůže poskytnout přesný popis těchto integračních procesů, může aspoň pomoci ve vymezení problematiky zkoumání. Za rozumné považuje definovat gramatiku jazyka ideálně jako mechanismus, který poskytuje výčet vět, podobně jako deduktivní teorie poskytuje výčet souboru vět. Teorie jazyka nám pak může poskytnout jednotný způsob pro určování - od procesu tvoření dané věty, až ke strukturálnímu popisu. Na základě znalosti těchto struktur lze pochopit, jak je taková věta použita a chápána. Stručně Chomskym řečeno - ze správné gramatiky by mělo být možné odvodit seznam integračních procesů a všeobecných schémat zahrnutých ve specifických zákonitostech, jež vytvářejí výrok.

Neustále čteme a slyšíme nové posloupnosti slov, rozpoznáváme v nich věty, a rozumíme jim. Chomsky tvrdí, že rozpoznáme novou položku jako větu ne proto, že připomíná nějakou již známou položku v základním významu, ale proto, že je vytvořena gramatikou, kterou každý jednotlivec má nějakou a v nějaké podobě internalizovanou. Zčásti tedy pochopíme novou větu proto, že jsme schopni určit proces, kterým je tato věta odvozena v naší specifické gramatice.

Dítě, které se učí jazyk, si v jistém smyslu vytvoří svou vlastní gramatiku na základě svého pozorování větných a nevětných vazeb. Studium skutečné pozorovací schopnosti mluvčího odlišit větné vazby od nevětných, odhalit nejasnosti, atd., nás může vést k závěru, že tato gramatika je extrémně složitá a abstraktní povahy a že malé dítě je úspěšné při plnění toho, co se z formálního hlediska jeví jako pozoruhodný druh teorie konstrukce. Kromě toho je tento úkol proveden v překvapivě krátké době, do značné míry nezávisle na inteligenci a srovnatelným způsobem všemi dětmi. Chomsky tvrdí, že každá teorie učení se musí vyrovnat s těmito skutečnostmi.

S odstupem

V komentáři z roku 1967 se Chomsky vyjadřuje ve smyslu, že „i po osmi letech je jen velmi malá část látky, kterou by změnil“ (Jakobovits, 1967, s. 142) a že „si není vědom žádného pokusu o zpochybnění závěrů jeho recenze, o naznačení, že by mohly být chybné a nepodložené.“ (tamtéž, s. 142). Poněkud chvástivé vyjádření, chtělo by se říci, jenže ona zásadní reakce skutečně nikdy nepřišla. Dokonce ani od B. F. Skinnera.

Recenze Verbálního chování B. F. Skinnera se dnes jeví jako pozoruhodný bod v dějinách psychologie, jež předznamenává ústup behaviorálního paradigmatu nejen v pojetí teorie osvojování jazyka. Pozornost se opět obrací k samotné mysli, zkoumá se chování i prožívání zároveň. Následný nebyvalý rozvoj kognitivních věd na pomezí šedesátých let přinesl vznik kognitivismu a značný vzestup psycholingvistiky, pro kterou Noam Chomsky představoval vůdčí úlohu. Jeho význam spočívá především v přínosu originálního pohledu na jazyk a v navrnutí zcela nových metod jeho zkoumání. Symbolicky i část jeho práce byla po letech podrobena silné kritice (zejména pro přílišnou fixaci na gramatiku), avšak ve smyslu směřování psycholingvistiky druhé poloviny dvacátého století je jeho přínos zcela zásadní a těžko popiratelný.

Skinnerovo pojetí teorie osvojování jazyka dostává v současnosti spíše historického významu a lze říci, že již bylo překonáno. Jasně přičinění v tomto ohledu měla právě i Chomského kritická recenze, kterou lze s určitou mírou ironie považovat za „stimul“ k nastávající radikální změně vědeckého paradigmatu.

Zdroje:

Chomsky, N. (1959). A Review of B. F. Skinner's Verbal Behavior. *Language*, 35 (1). 26-58.

Chomsky, N. (1995). *Jazyk a zodpovednosť*. Bratislava: Archa.

Hoskovec, J., Nakonečný, M., & Sedláková, M. (2002). *Psychologie XX. století: některé významné směry a školy*. Praha: Karolinum.

Jakobovits, L., & Mirón, M. (Eds.). (1967). *Readings in the Psychology of Language*. Prentice-Hall. 142-143.

Janoušek, J. (2007). *Verbální komunikace a lidská psychika*. Praha: Grada.

Skinner, B. (1957). *Verbal behavior*. Acton, MA: Copley Publishing Group.

Zdroj obrázku:

<http://latabernaglobal.com/wp-content/uploads/2014/03/chomsky.jpg>